

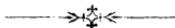
ЗАПИСКИ
ВОСТОЧНАГО ОТДѢЛЕНІЯ
ИМПЕРАТОРСКАГО
РУССКАГО АРХЕОЛОГИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА

Основаны барономъ **В. Р. Розеномъ.**

ТОМЪ ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.

1909.

(съ приложеніемъ одной таблицы).

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лпн., № 12.

1910.

Шейбани-намэ. Персидскій unicum библиотеки Хивинскаго хана.

(Посвящается памяти бар. В. Р. Розена).

Торопливо перебирая рукописи въ замковой (Арк) библиотекѣ хивинскаго хана¹⁾ и обращая преимущественное вниманіе на среднеазиатско-турецкія сочиненія, какъ специально меня интересующія, — я отложилъ для болѣе близкаго ознакомленія изъ *персидскихъ* рукописей только одну, озаглавленную: شیبانی نامه که ملا بناوی گفته.

Взявъ ее на домъ, я сдѣлалъ изъ нея значительныя выписки и сфотографировалъ 4 folium'a.

Въ рукописи 42 листа $31\frac{1}{2} \times 20\frac{3}{4}$ сантим.; текстъ занимаетъ на страницѣ площадь въ $20\frac{3}{4} \times 13\frac{1}{2}$ кв. сметр., раздѣленную на 19 (въ общемъ) строкъ. По внѣшности рукопись роскошна: текстъ отчетливо написанъ на отдѣльныхъ листахъ, которые вклеены въ рамки-поля изъ толстой глянцевитой бумаги, покрытой изящнымъ, тонкимъ блѣдно-золотымъ растительнымъ орнаментомъ, съ разноцвѣтной каймой по четыремъ внутреннимъ краямъ. Бумага пожелтѣлая и мѣстами со слѣдами сырости. Переплетъ, насколько помню, изъ свѣтло-коричневой кожи. Первая и послѣдняя страницы рукописи (ff. 1a и 42b) вмѣсто текста украшены одинаковымъ образомъ: въ центрѣ — сплошной золотой кругъ, обхваченный двумя смежными пестрыми, съ растительнымъ орнаментомъ, кольцами, отъ которыхъ проведены тонкіе, синіе узорчатые радіусы до краевъ вклееннаго листа. Первая страница текста (f. 1b) заключена въ пестрый бордюръ изъ растительнаго орнамента. Всѣ украшенія — тонкой, изящной работы. Текстъ вписанъ двумя разными руками.

Рукопись заключаетъ въ себѣ исторія Шейбани-хана, составленную по-персидски извѣстнымъ современникомъ хана, Муллой *Бенай*, перешедшимъ вмѣстѣ съ другимъ исторіографомъ хана, Мухаммедомъ Салихомъ и иными джагатайцами на сторону узбековъ²⁾. Настоящее сочиненіе

1) См. мой краткій отчетъ о поѣздкѣ въ Ташкентъ и Бухару и въ Хивинское ханство, Извѣстія Русскаго Комитета для изученія Ср. и Вост. Азій, № 9, стр. 7 отд. оттиска.

2) См. Бабур-нама, изд. Ильминскаго, стр. 47: Мулла Бенаи и Мухаммедъ Салихъ на службѣ у Ходжа-Яхья, приближеннаго бухарскаго тимурида Султан-Али-Мирзы (901 = 1495 г.); 106 — 107: Мулла Бенаи, бывший на сторонѣ Шейбани-хана, когда тотъ овладѣлъ Самаркандомъ, прибываетъ къ Бабуру послѣ занятія послѣднимъ этого города (906 = 1500); перс. и турецк. стихи Бенаи; 225: біографія Бенаи по случаю смерти Султан-Хусейн-

Бенѣй ранѣе извѣстно не было, и поэтому рукопись хивинскаго хана является единственной въ своемъ родѣ. Впѣшнее значеніе рукописи еще увеличивается тѣмъ обстоятельствомъ, что въ ея написаніи участвовала какая-то царственная особа, какъ будто-бы даже самъ Шейбани-ханъ, разные таланты котораго, и въ томъ числѣ каллиграфической, столь восхищенно запечатлѣны въ поэмѣ Мухаммеда Салыха¹⁾.

Какъ я уже упоминалъ, рукопись переписана двумя руками. Изъ помѣтокъ третьей рукой, лица не особенно грамотнаго, на поляхъ рукописи противъ тѣхъ мѣстъ, гдѣ одна рука смѣняется другой, явствуетъ, что строки, написанныя болѣе тонко и умѣло, принадлежать рукѣ *میرزا مومن منشی* (см. ff. 16a и др.), а написанныя болѣе грубо, — рукѣ лица, титулуемаго: *حضرت خلائفہ الرحمانی* (f. 3b) или *خلیفہ الرحمانی* (f. 25b), лица, письмо котораго называется: *خط شریف* (ff. 18b, 22a, 28b, 34b) или *خط مبارک* (ff. 25b, 31b); послѣдняя приписка, на f. 34b, гласитъ: *خط اشرفی* (sic) *تا این نشانہ بعد ازین خط میرزا مومن منشی است تا اخیر*. Имя царственного переписчика не возбуждало-бы никакого сомнѣнія, если-бы время и сырость, а можетъ быть — и человѣческой умысль, не уничтожили двухъ важныхъ помѣтокъ на f. 1a. Той-же третьей рукой въ верхнемъ лѣвомъ углу f. 1a надписано: *ابن کتاب بخط شریفی حضرت صاحب قران است و پارهٔ بخط میرزا مومن منشی.*

Вторая помѣтка была сдѣлана бѣлыми чернилами на золотомъ кругѣ въ центрѣ f. 1a; нѣсколько словъ читаются ясно, другія — съ трудомъ, а имя царственной особы совсѣмъ стерго, если не считать намековъ на отдѣльныя буквы. Одинъ образованный хивинецъ, съ которымъ я всматривался въ таинственную помѣтку, прочелъ ее такъ: *راقم ابن نسخہ شریف | حضرت صاحب قران سلطان اعظم | خاقان المکرم ابوالغازی... ابو الفتح | محمد شبانی بهادر خان | خدا الله ملکہ...*

Но достаточныхъ данныхъ для такого чтенія, по моему, не было. Итакъ, участіе Шейбани-хана въ перепискѣ труда его современника Бенѣй можно предполагать только на основаніи титула *خلیفہ الرحمانی*, который имѣется въ помѣткахъ на поляхъ и который прилагается именно къ Шей-

Мирзы; написалъ диванъ газалей, *مثنوی* «о фруктахъ» мутекарибомъ и еще два *مثنوی* (малое и большое) — хафизомъ; занимался музыкой; былъ противникомъ Невая и зло надъ нимъ подшучивалъ [эти шутки рассказываются и посейчасъ. А. С.]; 261 — 262: шуточный перс. стишокъ по случаю предоставленія Бенаи на эксплуатацію Шейбани-ханомъ гератскихъ поэтовъ и сочинителей; тѣ-же мѣста по изд. Бевериджа: ff. 38, 87 — 87b, 179b — 180b, 206. Умеръ въ 918 = 1512 — 3 г. См. ниже стр. 0176, прим.

1) Шейбани-наме, изд. П. М. Меліоранскаго, стр. 10 (2 снизу):

бани-хану какъ въ текстѣ настоящаго сочиненія, такъ и въ другихъ намятникахъ¹⁾.

На томъ-же f. 1a нѣсколько разъ повторено заглавіе сочиненія: *شيبانی نامه*, сдѣланы оттиски двухъ печатей и даны двѣ хронологическихъ даты; первая показываетъ, что рукопись поступила въ библиотечку нѣкогого *محمد ندر* въ мѣсяцъ рамазанъ 1081 года Гиджры (1670—71 г.) изъ книгъ его покойнаго отца, а вторая сообщаетъ, что рукопись перешла во владѣніе *توره العبد محمد عيسى* въ 1291 году Гиджры (1874—75 г.).

Если Шейбани-ханъ дѣйствительно принималъ участіе въ переписываніи сочиненія Бенāй, то наша рукопись должна относиться ко времени между 1507 годомъ, когда Шейбани-ханъ принялъ титулъ *امام الزمان* و *خلیفة الرحمن*²⁾, и годомъ 1510, въ которомъ ханъ принялъ мученическую кончину.

Шейбани-намэ Муллы Бенāй начинается такъ (f. 1b):

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ
 گفتار در ذکر اُمرا و بهادران کبار حضرت شیبانی خان شیبانی نامه که ملا
 بنائی گفته
 جماعتی اُمرا که در زمان قزاقی که جان سپاریها کرده اند سبب دولت خانی شده
 اند اسامی ایشان اینست الخ.

Послѣднія строки f. 42a таковы:

و باین توفیق و امداد فضل ربّانی و برکت همت حضرت خان خلیفة الرّهانی تأسس
 قاعدۀ ابن خیر عظیم بر وجهی اتفاق افتاده که نقش آن بر صفات ایام و اثر آن
 برو جنّات اجرام مدّ اللیالی و الاعوام باقی و مستدام خواهد بود
 این آن اساس نیست که کردد خلل پذیر
 لو بُسِّتَ الْجِبَالُ إِذَا انْشَقَّتِ السَّمَا

Заглавія 29 главъ рукописи слѣдующія:

- 1 — گفتار در ذکر اُمرا و بهادران کبار شیبانی خان
 - 2 — ذکر جمیع دیگر از امرای خان بزرگ که بعد از فتح ممالک از اطراف آمدند
- اند — 1b

1) Шейбани-намэ, 1^а и разв.: حضرت امام الزمان خلیفة الرحمن (В. Бартольдъ, Отчетъ о командировкѣ въ Туркестанъ, З. В. О. т. XV, стр. 176), стр. 10: امام الزمان و خلیفة الرحمن.

2) Н. Веселовскій. Подробности смерти узбекскаго хана Мухаммеда Шейбани. Отд. оттискъ изъ III тома Трудовъ 8-го Археолог. Съѣзда въ Москвѣ 1890 г. (1897 г.), стр. 10.

- 3 — گفتار در ذکر والد حضرت خان شاه بُداغ سلطان ابن ابو الحَیْر خان — 2a
- 4 — گفتار در ذکر وفات شاه بُداغ سلطان و محافظت نمودن خان بُزْرک شاه زادگان و سفارش کردن بایغور بای شیخ کُوکلتاش — 2b
- 5 — گفتار در ذکر وفات ابو الحَیْر خان — 3a
- 6 — گفتار در ذکر مشاورت کردن اُمرا و سپردن شاهزادگان بقراجین بیک — 3b
- 7 — گفتار در ذکر جلوس شیخ حیدر خان بجای خان بُزْرک بر مسند خانی — 3b
- 8 — گفتار در (5a) ذکر نهضت نمودن حضرت خلیفه الرَّحمانی بعزم مهاریهٔ احمد خان و در راه بر قونوش قیجاق مهاریه کردن.
- 9 — گفتار در ذکر شهید شدن شیخ حیدر خان — 5b
- 10 — گفتار در ذکر جنک کردن به ابراجی خان و شهید شدن علیکه سلطان — 5b
- 11 — گفتار در ذکر واقعه دیدن حافظ حسین بصیر — 6b
- 12 — گفتار در ذکر جنک کردن با بُرنُوق خان — 7b
- 13 — ذکر نهضت کردن حضرت خلیفه الرَّحمانی بصبوب بلدۀ بخارا — 10b
- 14 — گفتار در ذکر شیبخون زدن توکون خواجه مغول بر سر حضرت خلیفه الرَّحمانی و گرفتار شدن او بدست محمود سلطان — 12a
- 15 — گفتار در جنک کردن خلیفه الرَّحمانی به امیر حمزه — 13b
- 16 — گفتار در ذکر توجه حضرت خان بصبوب خوارزم — 15a
- 17 — گفتار در ذکر جنک کردن با امرآء خراسان در خندق شهر وزیر — 15b
- 18 — گفتار در ذکر تسلیم نمودن سلطان محمود خان ولایت اُترار را بحضرت (18a) خلیفه الرَّحمانی
- 19 — گفتار در ذکر مهاریهٔ حضرت خلیفه الرَّحمانی با امیر محمد مزید ترخان و گرفتار شدن امیر محمد مزید — 20a
- 20 — گفتار در ذکر مصالحت سلطان محمود خان با بُرنُوق خان و اولاد جانی بیک خان و لشکر کشیدن ایشان بولایت اترار و صلح ایشان با حضرت خلیفه الرَّحمانی — 21a
- 21 — گفتار در ذکر وفات یافتن اولاد سلطان ابو سعید میرزا اُتار الله بُرهانه — 22a

- 22— کفتار در ذکر فرستادن سلطان محمود خان محمود سلطان را بجزمت حضرت خلیفهٔ الرَّحمانی — 24a
- 23— کفتار در ذکر عقد بستن حضرت خلیفهٔ الرَّحمانی برلاس بیکیمر¹ — 27a
- 24— کفتار در ذکر رسیدن اخبار از دار الحفوظه سمرقند — 29b
- 25— کفتار در عزم نمودن حضرت خلیفهٔ الرحمانی بفتح ممالک خوارزم² — 34b
- 26— کفتار در نصیحت فرمودن حضرت خان جین صوفی را بکتابت بسته بر تیر و جواب فرستادن او بهمین تدبیر³ — 38b
- 27— کفتار در ذکر وقوع جنگ قلعه و شهادت یافتن امیرحسین علی فنکرات⁴ — 39b
- 28— کفتار در ذکر جنگ سلطانی جهت تسخیر قلعه خوارزم⁵ — 40b
- 29— ذکر پل بستن حضرت بر دریای کوهک — 40b

Изъ перечисленныхъ главъ мною списаны девять: 1, 2, 3, 16, 17, 25, 26, 27 и 28, т. е. три начальныхъ главы и затѣмъ шесть главъ, касающихся походовъ Шейбани-хана въ Хорезмъ. Изъ главы 18-й списано турецкое восхваление Шейбани-хана, ترکیه.

Сочиненіе написано витіевато, съ частыми стихотворными вставками, въ папирическомъ духѣ. Объ историческомъ значеніи многословнаго произведенія Муллы Бенāй судить не беремъ, а приведемъ только для образца одинъ отрывокъ и турецкіе стихи.

- f. 34b. کفتار در عزم نمودن حضرت خلیفهٔ الرحمانی بفتح مملکت خوارزم واز جملهٔ فتوح نامدار که سلاطین عالی مقداررا بوده فتح دیار خوارزم است و جُئین تحقیق کرده اند که مملکت خوارزم ابتداءً بلاد معمرهٔ ناحیهٔ دشت قبچاق است و جماعتی از اعظام ملوک که صاحبان قرانات عظمی اند ایشانرا کریم نیست ازآنکه مملکت خوارزم در تحت ابالت و حکومت ایشان باشد زیراکه اگر از طرفی مغرب صاحب قرانی عازم فتح جانب شرق گردد ابالت مملکت خوارزم اورا حاصل نباشد و اعدای دولت او

1) Шейбани-нама, гл. XVIII, стихъ 61 и сл.

2) Ш.-Н., гл. LXVII.

3) Ш.-Н., гл. LXVII, стихи 106 — 123. Персидскій текстъ значительно полнѣе.

4) Ш.-Н., гл. LXVIII, стихи 1 — 21. Въ стихахъ Салиха Эмиръ Хусейн-Али называется сокращенно *ауسم мизра* (какъ и прочелъ на фотограф. снимкѣ текста Вѣнской рукописи, стих. 7 и 10); Вамбери прочелъ: *ауһем мизра* и перевелъ: «dessen (Kungrats) Mirza», «mit ihm auch seine Leute» (sic!) — изд. Вамбери, стр. 397 и 399.

5) Ш.-Н., гл. LXVIII, стихи 22 — 24.

بر آن دیار مستولی باشند نتواند که بی استظهار اهل آن دیار بر فتوح مشارق ارض اقدام نماید بنا بر اندیشهٔ مخاطرات سایحه که از قبل جنگ جویمان خوارزمی نژاد . . . و اگر از طرف شرق و نوامی دشت عازم تسخیر جانبِ غَربِ کردد ابتداءٔ دُخول در معمورهٔ غَربِ آن بلاد است و بی آنکه در تحت تسخیر او باشد و بعده و یراق آن مملکت پشت استظهار او قوی گردد ۱ و شروع در تسخیر بلادِ غَربِ خالی از صعوبت نیست فی الجمله تسخیر مملکتِ خوارزم احاد سلاطین نامدار را دست داده و بمیان فتح آن بلاد و بامداد جنگِ آورانِ خوارزمی نژاد مملکتِ شرق و غَربِ را کشاده و تسخیر آن موجب استظهارِ بسی از خواقینی نامدار و سلاطینِ کامکار بوده هر که شد پادشاه در خوارزم * کشت فتح ممالک او جزم

جُنَاحه بر ناظر و مطلع تواریخِ مُلُوكِ سالفه این معنی ظاهرست که بسی از مُلُوكِ نامدار بواسطهٔ تسخیرِ خوارزم . . . شاه که اوّل سلاطینِ خوارزم شاهیه است و جُنَاحه از نحوی تواریخ معلوم شده پدر او غلام طُشت دار سلطان سنجر ابن ملکشاه سلجوقی بوده و آنروز مملکتِ خوارزم در وطبعهٔ طُشت خانه سنجری مُقَرَّر بوده اَنَسِیز از قبل سُلطان سنجر بران بلاد دست حکومت و استیلا کشوده و شوکت و ابالتِ خوارزم دماغِ او را فاسد ساخته و از جادهٔ مطاوعتِ سنجری مانع کشته عزمِ مُخالفتِ جزم نموده است و باوجود ضعفِ نسبِ قویِ خود را مُسْتَحَقِّ سلطنت و استیلا دانسته و این همه از قوّتِ مردانِ آن دیار که تمامی عساکرِ جَرار و جوانمردانِ خوارزم اند سلطان سنجر بعد از اطلاع بر خیالِ فاسدِ اَنَسِیز دانسته که غلام و خذَمکارِ نَمکِ بجرام خواسته فی الحال عزمِ فرموده که عساکرِ شوکتِ مَأَثِر را دیارِ خوارزم را با خاكِ برابر سازد و خونِ آن غلامِ مفسد را بر خاكِ ریزد کویند که سببِ حرکتِ سلطان در دفعِ اَنَسِیز آن بوده که رشید و طواط که از شعراءِ نامدار بوده این مطلع در مدحِ اَنَسِیز گفته که

نا^۱ ملكِ اَنَسِیز بختِ ملكِ در آمد * دولتِ سلجوقِ آلِ او بسر آمد f. 35b.

سلطان با لشکرِ فزون . . . عازمِ خوارزم شده و خدمتِ مولانا ملكِ الشعراءِ حکیمِ انوری عزمِ مُرافقتِ سلطان در آن سفر یافته و چون بقلعهٔ هزاراسب رسیده اهل ان قلعه

1) Мирхондъ (Histoire des Sultans du Kharezm, изд. ДеФремери. Источникъ—Джувейни), с: چون.

مُحکم شده اند و اِتِّفاقا رشید و طواط در آن قلعه بوده و حکیم انوری این رُباعی را گفته و بر تیر بسته در قلعه انداخته

ای شاه جهان روی زمین کشف تراست¹
وز دولت و اقبال* جهان حسب² تراست
امروز بیگ حمله هزاراسب بکیر
فردا خوارزم و صد هزار اسب تراست

سهم آن رُباعی که همچو تیر در خاطر و طواط نِشسته بطریق جواب این نیت گفته بیرون افکنده

کَر* خصم تو³ ای شاه شود⁴ رستم کُرد
بِگِ خَر ز هزاراسب تو نتواند بُرد

کویند دیگر روز که فتح قلعه مُمیسر شده حکم شده که و طواط را هر جا که یابند هفت پاره کنند و حضرت سلطان از حَمام بیرون آمده حکیم انوری در مقام شفاعت و طواط که پناه باو بُرده بود زانو زده گفته که حکم سلطانی شده که و طواط را هفت پاره کنند و و طواط جانور ضعیف است اگر او را دوباره کُندند شاید که نیک و بهتر باشد سلطان تبسم کرده از خون او در گذشته اَلْقَصَه بعد از فتح هزاراسب سلطان سَجَر عازم فتح خوارزم کشته و مُدّت های مَدید محاصره آن اشتغال فرموده و هر چند بکرات جنگهای سلطانی انداخته و اسبابی حصارگیری بانواع ساخته از فتح آن روی انجام نَدیده عاقبت الامر بدان رضا داده که اَتسین بیرون آمده از پُشت اسب برو سلام کند و معاودت نماید تا از آوارهٔ عدم فتح کسری در شوکت او ظاهر نکردد و بدین طریق صلح راضی

شد و باز کشته و قوت اَتسین از استظهار || عدهٔ خوارزم روی در فزونی نهاده و بعد از f. 36a. آنکه سلطان سَجَر در دست غزان آسیر شده به بهانهٔ استخلاص سلطان از خوارزم بیرون آمده و بر ممالک ماورا النَّهر و خراسان مُستولی شده و مُدّت دو بیست سال سلطنت ممالک ماورا النَّهر و خراسان و در بعضی اوقات عراق و هندستان در تحت تصرّف خوارزم شاهیان باز مانده با آنکه طَنْظَنَه کُوبَه دولت جنکیزی از اساس آن دولت کرد بر آورده غرض که فتح خوارزم هر پادشاه را مُمیسر نشده و پادشاه تیمور کورگان

1) Мирхондъ, lib. cit., 1—v: ای شاه همه ملک جهان حسب تراست. 2) Ibid.
شهبی کسب. 3) Ibid. دشمنت. 4) Ibid. بود.

اگرچه در آخرِ اورا فتح آن دیار مُیسّر شده اما جند نوبت بنفس خود محاصره آن بلاد رفته و بکرات عساکر جرّار فرستاده و هچکس را از صاحب قرانان سابق این حال مُیسّر نشده که در دفعهٔ اول که عزم تسخیر بلاد خوارزم نماید مگر دولت پابدار حضرت خلیفهٔ الرّمّانی که عجایب آثار سبحانی است

بهر سو که بختش فرزند علم * نهد فتح و نصرت بدان ره قدم
بهر جا که عزم سپاهش بود * نسیم ظفر بیک راهش بود
عجب نیست چون همتش عزم کرد * بیک حمله کس فتح خوارزم کرد

تفصیل داستان این فتح نامدار چون خلیفهٔ الرّمّانی بتأیید نصرت ربّانی جمیع بلاد ترکستان و ماورا النّهر را مُسخر ساخته و خاطر شریف از دغدغهٔ اعداد مخالفان آن دیار باز پرداخته متوجه این کشت که هر مملکت را در تحت حکومت یکی از سلطانان و اُمراء کماکار درآید تا از اثار نصفت و معدلت ایشان اقطار ممالک محروسه معیور گردد لاجرم از اعیان سلطانان ولایت ترکستان را بکوچکوتجی¹ سلطان مفوض کشت و در تاشکند برادر او سیونیج خواجه سلطان مُقرّر شد و ناحیهٔ اندجان || بجای بیک سلطان حُکم شد و در شهرخیمه نواحی او بامیر یعقوب وفادار f. 36b. حُکم شد و دار المحفوظهٔ سمرقند باحمد سلطان مُقرّر شد و مملکت حصار و توابع آن منصوب بجمزه سلطان و برادر او مهیّی سلطان بداد و در مملکت ترمذ سید محمد سلطان بسر باباخان مُقرّر شد و قندوز را بامیر قنبر و سید عاشق مُقرّر شدند و امور ممالک انتظام غام یافت²

1) Б.-Н. Бевриджъ, ff. 347a-b, 352b, 354b, 357; данное въ указателѣ имя *کوچکوتجی* въ текстѣ не встрѣчается); Ш.-Н. *کوچوم سلطان*, стр. 170 и 195. В. Бартольдъ, Отчетъ о побѣдѣ въ Туркестанѣ, 204. Персидскій текстъ говоритъ о томъ, что излагается въ поэмі Мухаммеда Салиха (изд. Меліоранскаго) на стр. 194 и сл. (глава LXVII и сл.); въ Туркестана резиденціей Кучум-хана Салихъ называетъ «Ясы и Сауранъ». Вамбери при изданіи и переводѣ Ш.-Н. не обратилъ вниманія на перестановку стиховъ 22 и 24 (см. мое примѣчаніе въ изд. Меліоранскаго на стр. 195), благодаря чему Мехди-Султанъ попалъ изъ Хисара (ср. перс. текстъ) въ Кундузъ (изд. Вамбери, стр. 386 — 387). Правитель Термеза, Сейид-Мухаммед-Султанъ, сынъ Баба-хана (перс. текстъ), упоминается Салихомъ въ стихѣ:

و ترمذ اوستیدا قیلیبان جولان * اولتورور نقد سید بابا خان
что Вамбери неправильно переводитъ: «Ueber Termez kreiset auf Wacht herum * Der tapfere (sic) Seid Baba Chan»; نقد здѣсь значитъ индсказательно *смнѣ*, ср. гл. XVIII, стихъ 64. Въ персидскомъ текстѣ не указанъ Хаджи-Газы, правитель Ура-туба (Ш.-Н. стихъ 19).

2) Ш.-Н. LXVII, 26.

طالبان را جو روزگار بکاست
رونق کار عدل افزون شد
از فلک امن چون فرود آمد
فتنه بر بست بار و بیرون شد

و درین ولا مُنهبان اخبار معروض داشتند که جین صوفی که حاکم مملکت خوارزم است از مقام عصیان دم میزند و در راه کم راهی و طغیان قدم می نهد فی الحال حکم شد که افواج عساکر نُصرت شعار که در اقطار دیار سمیت انشار دارند تهبهٔ اسباب نموده تمامی در مملکت بخارا جمع آیند¹ و حضرت خان از دار المحفوظهٔ سمرقند توجه بجانب مملکت بخارا فرمود² و طی مسافت بيش مرحله فرموده نزول اجلال در مدینهٔ فاخرهٔ بخارا واقع شد³ و اکابر و اشراف بخارا تمامی بسعدت استقبال استعدا یافتند و ساوری و بیشکهای لایق نثار کردند و چون ایام راحت و فراغ و اوقات امن بود مناسب نمود که شاهزادهٔ ارجمند عبید الله بهادر سلطان که در مستقر ایالت پدر نامدار استقرار یافته بود و حکومت بخارا برای انور او سمیت تفویض یافته بمضمون فرموده التکاح ستمی متسن کرد و نواب شاهزاده مشار الیه به تهبهٔ طوی اقدام نمودند⁴ و جشنهای لایق دست داد و آن مشتری سهر جلالت ناهد پردهٔ عصمت مقارن کشته و عساکر منصوره از اطراف جمع آمدند حضرت خان از بخارا بیرون فرموده || اکابر و اشراف را بجلعتهای خاص سرافراز و مفتخر ساخت f. 37a. و عزیمت طرفی فرا کول نمود⁵ و چون آن ولایت بواسطهٔ بی اهمیتی و توجه والی ان مهدی سلطان روی در اختلال و پریشانی نهاده بود و مهدی سلطان بواسطهٔ احال در رعایت رعیت از ایالت بر طرفی شده بطرف حصار روانه شده بود مراسم خسروانه متوجه حال سگان آن دیار شده سید عبد الغفار دیوان را بضبط نسق آن ولایت مقرر فرمودند⁵ و در اوقات توطن بخارا ایام شتا در آمد و اتفاقاً آن سال در هوا سردی بافراط ظاهر شد و برودت هوا بغایت انجامید
چنان جیش سرما کنند دست بُرد
که نی پوستین دافع آید نه بُرد

1) Въ Ш.-II. указывается другой мотивъ похода въ Хорезмъ, пожалуй, болѣе искренній, — loc. cit. 32 — 33. 2) Ш.-II., loc. cit. 35: التي قوندي و بخارا کيندي. 3) Ш.-II. loc. cit. 47 — 49. 4) Loc. cit. 60. 5) Этотъ эпизодъ Салихомъ не упоминается.

نفس کمر برون آید از حلق کس
 زسرما هماندم به بَنَدَد نفس
 که افسرده است
 سمندر جو ماهی به بَخ مُرده است¹

از موضع قراکول عزیمت کنار آب آمویة فرمود و چون رأبات به قلعه چهارجوی رسید امیر یار علی کوندلان که از جمله مُلازمان سلطان حسین میرزا بود و مُحافظت قلعهٔ چهارجوی و ایالت آن ناحیه در عهدهٔ او کرده بودند از غایت تأثیر خوف و هوس (که) از موکب حضرت خان باو استیلا یافته بود در مقام تضرع و نیاز در آمده کس بدرگاه جهان پناه فرستاده معروض داشت که اگر از کنه این بیچاره عفو فرمایند کلید قلعه را دست آویز ساخته رکب همایون را بر دیدهٔ خود مالَم و مِن بعد سر اطاعت از رفقۀ عبودیت اصلا بر ندارم² و حضرت خان فرستادهٔ او را به خلعتهای فاخر پوشانیده باز کردانید و مُقرر شد که امیر ایبکه ترخان همراه فرستادهٔ امیر f. 37b. یار علی کوندلان باز گردد و او را بغایت بیابۀ سر بر اعلی آورد³ || و دیگر روز امیر یار علی بشکسهای لابق مهبّا ساخته آورد و بشرف عرض رسید و از جمله تبروکت (sic) او قطار شتری بود به پوشش ابریشمی آراسته و تبوجاق خاص و دیگر تبروکت (sic) کرانابه بعرض رسانید و مقبول خاطر بندکان درگاه شد و بشرف التفات اختصاص تمام یافت و حکومت قلعهٔ چهارجوی را بامیر محمد صالح عیانت فرمود و حکم شد که مشار الیه مُتوجه قلعه گردد⁴ و کوچ امیر یار علی را روانۀ اُردوی همایون کردند و اسباب زیادتی را تصرف نموده بمحافظت قلعه اشغال نمایند و چون کوچ امیر یار علی باردوی همایون رسید امر عالی شد که کوچ امیر یار علی در قراکول توقف کند و امیر یار علی بلشکر خوارزم مُتوجه گردد و بعد از فراغ از امر تسخیر جارجوی رأبت نصرت شعار متوجه صوب خوارزم کشت و از اجا کوچ بر کوچ تا خوارزم در هیچ جا توقف واقع نشد و در اثنای طی مراحل چون بجوالی خوارزم نزدیک شدند فرمان شد که شاهزادهٔ که کار سلطان محمد تیمور و عبید الله سلطان با بهادران لشکر

1) Loc. cit. 42—55. 2) Loc. cit. 60—63; имя тимуридского правителя Чарджуя не названо и весь эпизод очень сокращенъ. Ср. *ibid.*, стр. 208, стихъ 55. 3) Ш.-Н. abs. Абики-Тарханъ не упоминается и въ Б.-Н. 4) Ш.-Н., loc. cit. 63 и 65.

برسم یورتاولی از راه خیقو متوجه کردند و سلطانان بر وفق فرمان با پنج هزار مرد اراسته از آن راهی که تعین شده بود متوجه صوب خوارزم شدند¹ فی الحال که از راه رسیدند آغاز محاربه و جنگ کردند و مُعاقب رأیات منصوره حضرت صاحب قرانی در رسید و چون حوالی خوارزم اقبال شد بر حسب مُقتضای سُنّتِ اَلْهِی کس را برسم رسالت بنزد جین صوفی که حاکم قلعه بود فرستادند مضمون پیغام آنکه متوجه فتح باین قلعه شده ایم تا بدست ندرآید مُعاودت بهیچ وجه مُمکن نیست

تو میدانی که کر من کینه خواهم
نیارد کوه تاب این سپاهم
اکر لشکر کشم بر کشور روم
نه کشور ماند و نی قیصر روم

f. 38a.

و طَبِيعَةُ دَانَايِيْ || او آنکه در قلعه را کشاده از راه دولتخواهی درآید

ای که در ناله جو رنجید برین درگاهسی
ناله بگذار و دراز در دولتخواهی

چون از آن دولت روی نافته بود و پشت استظهار بر دیوار حصانت قلعه نهاده و بجواب ناصواب اقدام نموده از مقام اطاعت انحرافی ورزید چه حصار خوارزم از غایت اِرْتِفَاع سر بر فرودین می ساید حضرت خان را از استماع آن کلام نافرجام نایرهٔ غضب اشتعال یافت² و فرمان شد که سَلَطین و امرا هر يك در مُلْجَر خود فرود آمده بمحاصرهٔ قلعه اشتغال نمایند³ و بذات شریف خود کرد قلعه بر آمده هر کس را در ملجأ خود تعین فرمود و محل نزول خاصه در موضع بیل خانه⁴ مُقَرَّر کشت و محمد تیمور سلطان را در مُقَابله تعین نمود⁵ و عبید الله سلطان را در آق سرا تعین کرد⁶ و همچنین بهادران دست راست و دست چپ هر يك بر حسب مراتب خود مُعین شدند⁷ و همچون محیط مرکز آن قلعه را احاطه نموده بنشستند⁸ و هر روزه از دلبران لشکر متوجه پای قلعه کشته آغاز جنگ میکردند مردان کارزار بحدی که در

1) Loc. cit. 68 — 74. Соответствие обоих текстов почти полное. 2) Эпизод съ писмью въ III.-H. abs. 3) Ibid. 79. 4) III.-H., 81: بیل پایه. 5) Ibid. 82. 6) Ibid. 83. 7) Ibid. 84. 8) Ibid. 85—6; удивительно сходство текстовъ въ этомъ мѣстѣ.

هیچ زمان چشم جهان چنان غلبه و اجتماع ندیده بوده چون راه خبوق دور بود و منازل آن نامعموره و کثرت افراد لشکر نا محصور ازوق و زخیره همراه بود إنقراض یافت و موجب دغزغهٔ خواطر کشت رای عقده‌کشای حضرت خان مُقتضی آن کشت که بهر جانب بورتاول روانه فرمایند بورتاولان در درهای حوالی خبوق اموال بسیار از اسب و شتر و گاؤ و کوسفند یافتند و بلشکر آوردند¹ و حضرت خان و سلاطین این معنی را بتناول گرفته از مُقدمات فتح قلعه شُردند سلاطین و امرا در حرکت f. 38b. آمده بانفاق بعرض زانو زدند که اگر || حکم شود ما بندکان در مقام مُحاربه و جدال در آمده بعون سُبجانی و همت خانی در يك حمله این قلعه را باخاك برابر سازیم و از بیع بر اندازیم²

بتائید پروردگار قدیم
 به نیروی بازوی خان عظیم
 درائیم از راه جنك و نبرد
 براریم ازین نودهٔ خاك كرد
 بیک حمله ما جمله مردان کار
 جو این قلعه سازیم ویران هزار

حضرت خان آن جواهرانرا جواب داد که حالا درین قلعه جماعتی از ترکمانان يك جهت مُحکم شده اند و از بیم خود کوشش خواهند کرد و شاید که بدان سبب بسیاری از عساکر منصوره را آسیبی رسد مصالحت آنست که چند روزی توقف کنیم که هر روز آن جماعت را قوت مکنت روی در تراجع و ضعف می نهد و استخلاص قلعه بهر زمان از قوت بغعل نزدیکتر می گردد و فی الواقع این کمال حکمت و مصالحت حال ملك و لشکر است که ممر الهم ربانی بر خاطر حضرت خان رسیده بود³

در ازل آنرا که فیض رحمت ارزانی بود
 تا ابد تعلیمش از الهم ربانی بود

1) Ibid. 87 — 99.

2) Ibid. 100 — 101.

3) Ibid. 102 — 104.

Турецкія стихи — ترکیه.

1 شیبانی خان که شه لارنین (sic) کیمی پردهسی دور
 شه لار نیدور که خان لار ارادا کورداسی دور
 اول خان که طریق کرم احسان دور
 شه لار باری جسم و جسم ارا اول جان دور
 5 کرم مرۆت ایتب باغیشلادی خان لاری
 آن دین نی عجب خلیفه الرّحمان دور
 یوقتور سن دیک اوروشدا قوت لیق خان
 هم پاک ایتاک بیلان فتوح لیق خان
 خانلاری آلیب باغیشلادیнк مرۆت ایتب
 10 کیم کوردی سنینک کیمی مرۆت لیق خان

Употребивъ на ознакомленіе съ рукописью и на выписки изъ нея только одинъ или два вечера, я не могу ручаться, что издаваемые мною здѣсь отрывки передаютъ подлинникъ съ полной точностью, и что нѣкоторыя описки и пропуски, оказавшіеся въ моей копіи, были уже и въ оригиналѣ. Приношу благодарность В. В. Бартольдъ и А. О. Хацабу за разрѣшеніе ряда моихъ недоумѣній и надѣюсь, что обнародованныя мною, хотя-бы и въ предварительномъ видѣ, выдержки изъ новой «Шейбани-наме», съ приложеніемъ факсимиле, не лишены все-же извѣстнаго научнаго интереса¹⁾.

А. Самойловичъ.

Теріюки, Іюнь 1909 г.

1) Я согласенъ съ В. В. Бартольдъ, высказавшимъ мнѣніе (З. В. О XV, 206), что едва-ли, вопреки мнѣнію Дорна, Мулла Бен аїи могъ быть авторомъ сочиненія, описаннаго Дорномъ въ его каталогѣ рукописей Императорской Публичной Библиотеки, рук. № 301, подъ названіемъ شاهنشاه نامه. Какъ могъ бы Бен аїи написать شاهنشاه نامه, когда въ этомъ сочиненіи сообщается о его собственной смерти! Привожу цитату изъ письма ко мнѣ В. В. Бартольда:

(f. 229a) و مولانا بنایبی خراسانی که از افاضل شعراى هرات بود و مدتی بود که ساکن بلاد ماوراالنهر شده بود و ازو آثار نظم و نثر در میانۀ اهل کمال باقی در آن قتل عام عرضه تبیح تقدیر شد.

(рѣчь идетъ о взятіи персами Карши въ 918 г. х.; см. еще Tarikh-i Rashidi, engl. version p. 260 и З. В. О. XV, 202).

